

Μοναστικός βίος και πολιτισμός

Ι.Μ. Κοίμησης
Θεοτόκου
Σπηλαίου

Μοναστικός βίος και πολιτισμός

Ι.Μ. Κοίμησης
Θεοτόκου
Σπηλαίου

Κείμενα:

Γενική επιμέλεια,
έρευνα, επιλογή υλικού:

Χάρτης Ν. Γρεβενών:

Copyright © 2001:

Έκδοση:

Επιμέλεια, Παραγωγή Εντύπου:

Εκτύπωση:

ISBN:

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ

Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ
Εκπαίδευση και Πολιτισμός

ΜΟΝΑΣΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
Ι.Μ. ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΠΗΛΛΙΟΥ

Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, *αρχαιολόγος*
Αθανασία Σοφού, *αρχαιολόγος*

Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, *αρχαιολόγος*

Σ. Κακαγιάννη, *σχεδιάστρια*
Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, *αρχαιολόγος*

ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα Μελίνα)
11η ΕΒΑ, Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, Αθανασία Σοφού

ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα Μελίνα)
11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Akron Aoton, Χριστίνα Παυλίδου

Π. Πεταλωτής & Σία Ο.Ε.

960-8063-65-5

ΜΟΝΑΣΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
Ι.Μ. ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

Κείμενα:

Γενική επιμέλεια,
έρευνα, επιλογή υλικού:

Χάρτης Ν. Γρεβενών:

Copyright © 2001:

Έκδοση:

Επιμέλεια, Παραγωγή Εντύπου:

Εκτύπωση:

ISBN:

Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, *αρχαιολόγος*
Αθανασία Σοφού, *αρχαιολόγος*

Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, *αρχαιολόγος*

Σ. Κακαγιάννη, *σχεδιάστρια*
Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, *αρχαιολόγος*

ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα Μελίνα)
ΙΙη ΕΒΑ, Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, Αθανασία Σοφού

ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα Μελίνα)
ΙΙη Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Ακρον Αστον, Χριστίνα Παυλίδου

Π. Πεταλωτής & Σία Ο.Ε.

960-8063-65-5

Μοναστικός βίος και πολιτισμός Ι.Μ. Κοίμησης Θεοτόκου Σπηλαίου

Εισαγωγή

Με αφορμή τη μονή Κοίμησης Θεοτόκου στο Σπήλαιο Γρεβενών και τα υπόλοιπα μοναστήρια του Νομού δίνονται πληροφορίες για το μοναχισμό στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, τις βασικές αρχές του, τον τρόπο ζωής των μοναχών, την οργάνωση ενός μοναστηριού με τα κτίρια που το απαρτίζουν, την επιρροή του Αγίου Όρους στη λειτουργία και μορφολογία των μονών της Μακεδονίας.

Το μοναστήρι

Που ιδρύεται ένα μοναστήρι:

“Έκτισα μονή εν λόφο αοικήτω, χαρίεντι δ’ άλλως τά προς αέρα καί ενύδρω και ευκρατεί, φάραγξι τίσι και αυτομάτοις κοιλότησι των πέριξ διαστελλομένω”

Μακριά από την τύρβη του κόσμου κρυμμένο σε ερημικές περιοχές, κοντά σε φαράγγια ή πάνω σε λόφους κτιζόταν αρχικά ένα μοναστήρι. Για την επιλογή της θέσης απαραίτητες προϋποθέσεις ήταν η ύπαρξη νερού και το εύκρατο κλίμα.

Στο πέρασμα του χρόνου η γεωγραφία του μοναχισμού αλλάζει ως επακόλουθο της άνθισης του κινήματος. Τον 11ο αι. στη βυζαντινή επικράτεια λειτουργούν πολυάριθμες μονές τόσο σε ερημικούς τόπους όσο και σε πόλεις, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Θεσσαλονίκη, η Βέροια. Παράλληλα εμφανίζονται και τα μεγάλα μοναστικά κέντρα όπως το Άγιον Όρος.

Η προστασία της μονής:

Τα βυζαντινά μοναστήρια είναι μικρογραφία της πόλης-κάστρου. Αποτελούν συνοικισμούς ανθρώπων που τους ενώνει το κοινό ιδεώδες: Η σωτηρία της ψυχής και η βασιλεία των ουρανών. Οι μονές περιβάλλονται με ισχυρά και ψηλά τείχη που παρέχουν προστασία στους μοναχούς και τους απομονώνουν από την κοσμική ζωή.

Τα τείχη των μονών αποκτούν όλα τα χαρακτηριστικά εκείνων των πόλεων: πύργους κυκλικούς και τετράγωνους που παρεμβάλλονται και ενδυναμώνουν τις γωνίες, τις πλευρές και τις εισόδους. Ο φρουριακός χαρακτήρας των μονών ατονεί ή ενισχύεται ανάλογα με το χώρο ίδρυσης της μονής.

*Μονή Παναγίας Σουμελά στον Πόντο
(Τα μοναστήρια του Ελληνισμού, τ. Α΄, σ. 100, εικ. 94)*

Πύργος Μιλούτιν στη μονή Χιλανδαρίου
(Καδάς, Το Άγιον Όρος, σ. 60, εικ. 36)

Διαβατικό μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών
(Τα μοναστήρια του Ελληνισμού, τ. Α', σ. 20, εικ. 6)

Το σχήμα του περιβόλου:

Ο περίβολος αποκτά σχήμα ανάλογο με τη διαμόρφωση του εδάφους στο οποίο ιδρύοταν το μοναστήρι. Όταν το έδαφος είναι ομαλό, προτιμάται κατά την αρχαία παράδοση το τετράγωνο ή ορθογώνιο ή τραπεζιόσχημο σχήμα. Όταν όμως το έδαφος είναι επικλινές ή με απότομες χαράδρες, ο περίβολος προσλαμβάνει σχήμα τριγωνικό ή πεντάπλευρο ή ακανόνιστο, πάντοτε όμως κλειστό από παντού.

Οι πυλώνες και οι πυλωροί:

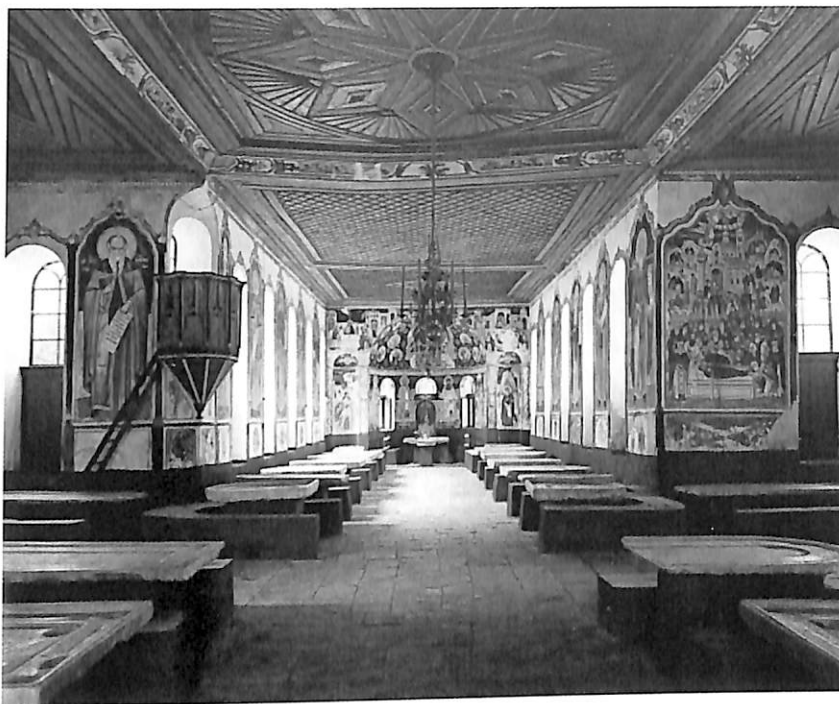
Ανάλογη με το φρουριακό χαρακτήρα του περιβόλου είναι και η είσοδος των μονών, ο **πυλώνας** (πύλη, πυλεώνας, προπύλαιον, πρόθυρον ή θύρα), που φυλάσσεται από ένα συνετό μοναχό, ο οποίος κρατά "τάς κλείδας" και ονομάζεται **πυλωρός**.

Τοποθετημένη στο σημείο που καταλήγει ο δρόμος που οδηγεί στη μονή έχει άλλοτε μήκος μεγάλο και διατρυπά τον τοίχο του περιβόλου και άλλοτε τοποθετείται κάτω από ισχυρό και ψηλό πύργο. Και στις δύο περιπτώσεις σχηματίζεται ένας στεγασμένος διάδρομος, το **διαβατικό**. Υπάρχουν ακόμη ο έσω πυλώνας (προς το εσωτερικό της αυλής) και για έκτακτες περιπτώσεις δεύτερη μικρότερη είσοδο, η **παραπυλίσ** (παραπύλιον, παραθύριον ή παραπόρτιον).

Τα μοναστήρια που ιδρύονται σε απόκρημνους βράχους έχουν στενή και χαμηλή είσοδο, όμοια με θυρίδα και τοποθετημένη ψηλά. Αυτή επικοινωνούσε με το έδαφος με ξύλινη κινητή σκάλα, την οποία απέσυραν τη νύχτα, αλλά και σε περιόδους κινδύνου.

Καθολικό. Το πνευματικό κέντρο του συγκροτήματος:

Κέντρο του μοναστηριακού συγκροτήματος είναι ο κυρίως ναός, το **καθολικό** (δηλ. ο ναός για όλους). Η καθημερινή ζωή του μοναχού κινείται γύρω απ' αυτό, όπου και γίνονται οι αλληπάλληλες προσευχές. Γύρω του σε διάταξη ανάλογη με τις εδαφολογικές συνθήκες οργανώνονται τα κτίρια του συγκροτήματος.

Τράπεζα μονής Βατοπαιδίου
(Καδάς, Το Άγιον Όρος, σ. 145, εικ. 77)

Μετάβαση και γεύμα στην τράπεζα:

Η εστίαση των μοναχών γίνεται στην **τράπεζα** ή αρισπητήριο. Στις περισσότερες μονές το κτίριο είναι αυτοτελές και τοποθετημένο απέναντι από το καθολικό για αμεσότερη πρόσβαση μετά την αγρυπνία. Όταν δεν υπάρχει διαθέσιμος χώρος, κτίζεται παράλληλα με αυτό. Στην ευρύχωρη αίθουσα, συνήθως ορθογώνιου σχήματος, τοποθετούνται τα κτιστά ή ξύλινα τραπέζια και οι πάγκοι των μοναχών, ενώ στην ημικυκλική αψίδα της απόληξής της το τραπέζι του ηγούμενου.

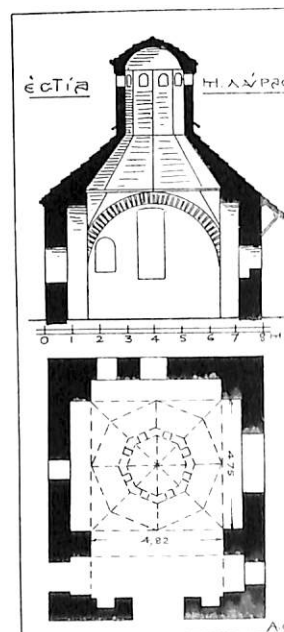
Η αγιογράφηση της τράπεζας με σχετικά θέματα ευχαριστιακού περιεχομένου (Φιλοξενία Αβραάμ, Πολλαπλασιασμός των άρτων, κ.ά.), η ανάγνωση ψυχοφελών κειμένων από τον **αναγνώστη** (περικοπές από ιερά βιβλία), η τροφή (όσπρια, λαχανικά, τυριά, ψάρια νωπά ή παστά) και η κτιριολογική σύνδεση της τράπεζας με το καθολικό (λατρεία), συνεργούν στο να ζει ο μοναχός το Χριστό μέχρι να εξαγνιστεί και να φτάσει στη Θέωση.

Το μαγείρεμα στο μαγειρείο:

Δίπλα από την τράπεζα ή ως προέκτασή της βρίσκεται ο χώρος παρασκευής του φαγητού, η **εστία** ή μαγειρείον ή εψητήριο.

Το σχήμα της είναι συνήθως τετράγωνο με μία πόρτα κοντά στην τράπεζα. Στους τοίχους της ανοίγονται κόγχες για την τοποθέτηση των μαγειρικών σκευών. Στο κέντρο της εστίας, πάνω σε χαμηλό βάθρο, βρίσκεται η εσχάρα για το ψήσιμο των φαγητών και πάνω της κρέμεται από χονδρή αλυσίδα η χύτρα.

Στεγάζεται με θόλο που μοιάζει με τεράστιο χωνί. Το επάνω τμήμα του είναι ανοιχτό σχηματίζοντας οπή για την έξοδο του καπνού (καπνοδόχη). Πάνω σ' αυτόν κτίζεται πύργος με μορφή τρούλου, στον οποίο ανοίγονται παράθυρα, από τα οποία φεύγει ο καπνός, ενώ φρέσκος αέρας εισέρχεται μέσω πήλινων εντοιχισμένων σωλήνων.

Τομή - Κάτοψη εστίας μονής Μ. Λαύρας
(Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, σ. 61, εικ. 80)

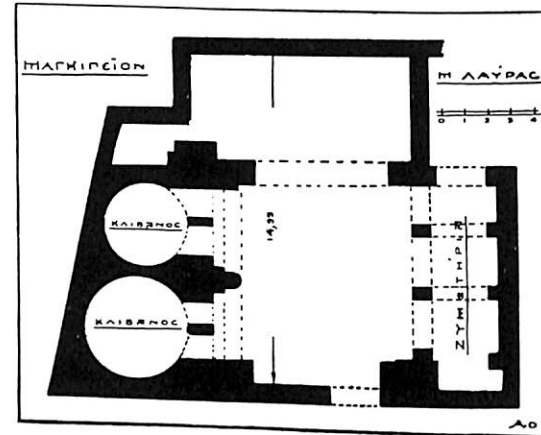
Συγκεντρωμένοι στα φωτανάματα:

Σε ορισμένα- κυρίως ορεινά- μοναστήρια υπάρχει κοντά στο καθολικό ένα τρουλαίο κτίσμα με εστία στο κέντρο και καπνοδόχο, το **φωτάνωμα**, στο οποίο συγκεντρώνονται οι μοναχοί κατά τη διάρκεια των χειμωνιάτικων ολονυχτιών, όταν ο χώρος του καθολικού είναι πολύ κρύος. Συνήθως τη λειτουργική χρήση του επιτελεί η εστία.

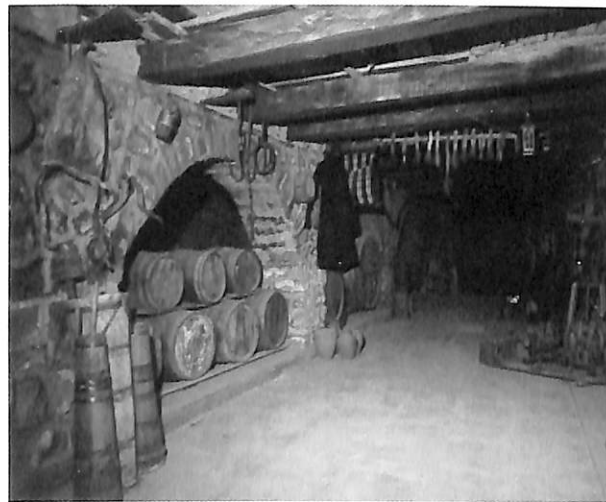
Ο κοινοβιακός άρτος:

Στο **μαγκικείο** ή αρτοκόπιο (δηλ. αρτοποιείο), έναν ορθογώνιο χώρο στο ισόγειο των κελιών, παρασκευάζεται το βασικό στοιχείο διατροφής, το ψωμί.

Ένα παράδειγμα μαγκικείου ως ανεξάρτητου κτιρίου συναντούμε στο Άγιον Όρος, στη μονή Μεγίστης Λαύρας. Αποτελείται από ένα μεγάλο τετράγωνο χώρο, στις τρεις πλευρές του οποίου υπάρχουν οι κλίβανοι, αποθήκη για τα ξύλα και τα άλευρα και ζυμωτήριο.

Κάτοψη μαγκικείου μονής Μ. Λαύρας
(Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, σ. 69, εικ. 95)

Βαγεναρείο μονής Μεταμόρφωσης Μετεώρων
(Σοφριανός, Μετέωρα, σ. 107)

Η φύλαξη στα δοχεία:

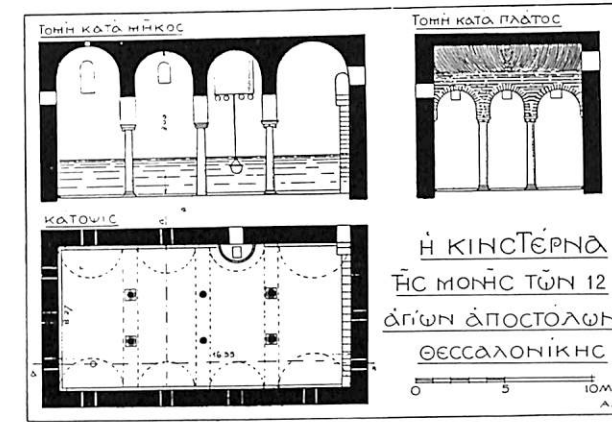
Πρόκειται για αποθήκες φύλαξης των τιμαλφών ή άλλων αντικειμένων. Τα ιερά σκεύη και κειμήλια, τα έπιπλα φυλάσσονται στο **σκευοφυλάκιο**, τα χρήματα και τα διάφορα παραστατικά στο **ταμείο**, τα ενδύματα και τα υποδήματα στο **βεστιάριο**, τα τρόφιμα στο **ωρείο** και το κρασί στο **βαγεναρείο**.

Ο καθαρισμός στα λουτρά:

Στις πλουσιότερες μονές υπάρχουν αυτοτελείς χώροι για το λουτρό τόσο των μοναχών (εντός περιβόλου), όσο και των λαϊκών (εκτός περιβόλου), που είναι όμοιοι με τους αντίστοιχους δημόσιους ή ιδιωτικούς: το **λουτρόν**, λοετρόν, λούσμα ή βαλανείον. Το λουτρό στεγάζεται με τρούλο και έχει τριμερή διαίρεση (επιβίωση της ελληνορωμαϊκής παράδοσης). Αποτελείται από τον πρώτο και μέσο οίκο με υπόκαυστα για το χλιαρό και θερμό νερό και τη δεξαμενή ή κολυμβήθρα με το ψυχρό. Όταν δεν υπάρχει λουτρό, δίνονται στους μοναχούς σαπούνι και χρήματα για να εξυπηρετηθούν στο κοντινότερο δημόσιο λουτρό. Η χρήση των λουτρών από τους μοναχούς καθορίζεται από το Τυπικό και ποικίλλει ανάλογα με την αυστηρότητα της μονής: Από μια φορά την εβδομάδα ή το δεκαπενθήμερο έως μια φορά το μήνα ή το τετράμηνο.

Βιβλιοθήκες. Τα κέντρα πνευματικής εργασίας:

Οι μονές αποτελούν κέντρα πνευματικής εργασίας. Κάθε μονή περιέχει σε ξεχωριστό κτίσμα ή κελί βιβλιοθήκη, όπου φυλάσσονται τα χειρόγραφα και άλλα ιστορημένα ή μη βιβλία. Υπεύθυνος γι' αυτά είναι ο **βιβλιοφύλακας**. Παλαιότερα για λόγους ασφαλείας (όπως στις μονές του Αγίου Όρους) οι βιβλιοθήκες στεγάζονταν σε όροφο πάνω από το νάρθηκα του καθολικού ή σε πύργους.

Κινστέρνα των Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης
(Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, σ. 116, εικ. 132)

Φιάλη μονής Ζωγράφου
(Τα μοναστήρια του Ελληνισμού, τ. Α', σ. 22, εικ. 9)

Η εξασφάλιση νερού στις κρήνες, τις φιάλες και τις κινστέρνες:

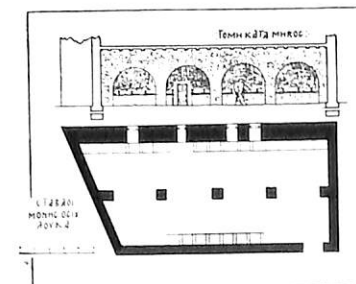
Κινστέρνες: Σε μοναστήρια που δε διαθέτουν πηγαίο νερό υπάρχουν μία ή περισσότερες μεγάλες, υπόγειες, ορθογώνιες, καμαροσκέπαστες δεξαμενές επιχρισμένες με υδραυλικό κονίαμα για την περισυλλογή του νερού της βροχής από τις στέγες με τη βοήθεια αγωγών. Η άντληση του νερού γίνεται από το επάνω μέρος μέσω κυκλικών οπών. Κατασκευάζονται συνήθως στο πιο προστατευμένο σημείο του περιβόλου.

Φιάλη, λουτήρας: Στις περισσότερες μονές, μπροστά από την είσοδο του καθολικού, κατασκευάζεται κομψό, περίκεντρο κτίριο με κιονοστήριχο θόλο και αναβρυτήριο στο κέντρο του. Προοριζόταν για τον αγιασμό των υδάτων την παραμονή των Φώτων και για την πρώτη ημέρα κάθε μήνα.

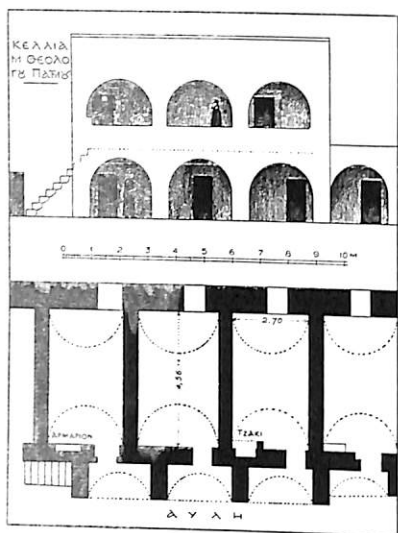
Κρήνες: Κατασκευάζονται μέσα στην αυλή του μοναστηριού ή έξω από τον περίβολό του δίπλα συνήθως στην κύρια ή τη δευτερεύουσα πύλη της εισόδου ή και στο δρόμο που οδηγούσε στη μονή. Το νερό από τις κρήνες συλλέγεται με υδρίες και κύπελλα καθώς ρέει από κρουνό, στον οποίο καταλήγει αγωγός από την κοντινή πηγή ή τη δεξαμενή.

Τα ζώα στα βορδοναρεία:

Σε ορισμένες μονές υπάρχει ειδικός χώρος για τη στέγαση και σίτιση των ζώων που ήταν απαραίτητα στις μετακινήσεις, ο **στάβλος** ή το βορδοναρείο. Είναι μακρόστενου σχήματος, συνήθως στο ισόγειο των κελιών, συχνά κοντά στη δευτερεύουσα είσοδο των μονών. Άλλοτε τοποθετείται έξω από τον περίβολο, σε ειδικές μάνδρες, κοντά όμως στην κεντρική πύλη.

Τομή - κάτοψη βορδοναρείου μονής Οσίου Λουκά
(Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, σ. 126, εικ. 47)

Τομή και κάτοψη κελιών μονής
Αγ. Ιωάννη Θεολόγου στην Πάτμο
(Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, σ. 32, εικ. 29)

Κελιά. Ηκατοικία των μοναχών:

Πρόκειται για προσκολλημένα διαμερίσματα στον τοίχο του περιβόλου που διατάσσονται άλλοτε συνεχόμενα σ' όλες τις πλευρές του, σε δύο έως τέσσερις ορόφους, και προορίζονται για την ανάπαυση και τον ύπνο των μοναχών. Συνήθως δημιουργούν προς το εσωτερικό της αυλής στοές (εμβόλους ή ηλιακούς) που στηρίζονται σε ξύλινους στύλους ή λίθινους κίονες ή κτιστούς λίθινους πεσσούς. Σε κάθε όροφο και κάθε πλευρά παρεμβάλλεται, σε κάποιες μονές, στενό και επίμηκες διαμέρισμα που χρησιμοποιείται σαν αποχωρητήριο μιας ομάδας κελιών.

Το κελί είναι ορθογώνιο, αρχικά πολύ περιορισμένων διαστάσεων (2 X 2.50μ.). Καλύπτεται από χαμηλό κυλινδρικό θόλο και η θύρα του είναι τοξωτή, στενή και χαμηλή ώστε ο εισερχόμενος να υποχρεώνεται να σκύψει για να εισέλθει. Εσωτερικά στα τοιχώματά του ανοίγονται μικρές ορθογώνιες κόγχες για την εναπόθεση εικόνων και για τα προσωπικά αντικείμενα των μοναχών, ενώ στα ορεινά κλίματα συναντούμε και εστία θέρμανσης (τζάκι).

Προορίζεται το καθένα για έναν ή δύο μοναχούς. Στο Τυπικό της Μονής Κοσμοσώτειρας θεωρείται ότι **“είναι τους μοναχούς δύο εν εκάστη κέλλη μάλλον χρήστον και αρμοδιόν και ως ομοψύχους αδελφούς”**. Στην περίπτωση των δύο μοναχών, ζούσαν **“πρεσβύτερος μετά νεωτέρου, ίνα τοις ήθεσι τον γέροντος ο νέος μεταπλαττόμενος πολίον εν νεότητι επιδεικνύεται φρόνημα”**.

Άλλα κτίσματα μιας μονής είναι το κωδωνοστάσιο, το νοσοκομείο, οι ξενώνες, το γηροκομείο, οι αρσανάδες (νεώρια σε παραθαλάσσιες μονές).

Πρωινή λειτουργία στην Ιερά Μονή Σινά
(Τα μοναστήρια του Ελληνισμού,
τ. Α', σ. 33, εικ. 25)

Ο μοναχικός βίος

Χρονογράφοι και ιστορικοί παρέχουν πολλά στοιχεία για το μοναχικό βίο. Από τα συναξάρια, αλλά κυρίως τα Τυπικά των μονών, που ρυθμίζουν τη διοικητική οργάνωσή τους και τη συμπεριφορά των μοναχών, αντλούμε πολλές πληροφορίες για την ένδυση και τις ασχολίες των μοναχών, τις λειτουργίες των μοναστηριών, τον καθορισμό των αξιωμάτων κλπ.

Τι σημαίνουν οι λέξεις υπακοή, πειθαρχία, σιωπή, φιλανθρωπία, σωφρονισμός, αποχή από τα εγκόσμια, κοινοκτημοσύνη;

Η εσωτερική ζωή του μοναστηριού, όπως απεικονίζεται στα Τυπικά, είναι παντού η ίδια. Τα πάντα είναι κανονισμένα με σκοπό τον προσωπικό καθαγιασμό του μοναχού: Ο μοναχός αναλαμβάνει την υποχρέωση να ζει με αυστηρή **πειθαρχία** και **υπακοή**, η οποία ρυθμίζει τις σχέσεις του με το Θεό, τους ανωτέρους του και τη μοναστική κοινότητα. Η νηστεία, η επιτήρηση, οι μετάνοιες, ακόμα και το μαστίγωμα είναι τα **σωφρονιστικά μέτρα** που ισχύουν για όλους σε περίπτωση απειθαρχίας.

Η διατήρηση της **σιωπής** (οι συζητήσεις ήταν περιορισμένες) και η ενισχυμένη αντίληψη της **φιλανθρωπίας** (τα μοναστήρια διατηρούσαν συχνά φιλανθρωπικά ιδρύματα όπως άσυλα, πανδοχεία, νοσοκομεία) τονίζονται στα Τυπικά σαν απαράβατες αρχές. Επίσης δεν επιτρέπεται η έξοδος από το μονα-

στήρι παρά μόνο σε περιπτώσεις ανάγκης, π.χ. επικείμενος θάνατος συγγενικού προσώπου. Οι μοναχοί σπεύδοντας να αποχωριστούν αυτόν τον κόσμο και να γίνουν **“ουρανοπολίτες”** δεν επιτρέπεται να έχουν περιουσία και να ενδιαφέρονται για τα χρήματα. Έτσι όταν εισέρχονται στο μοναστήρι προσφέρουν την περιουσία τους στο ίδρυμα (**κοινοκτημοσύνη**).

Διαρκής προσευχή:

Η ζωή του μοναχού κυριαρχείται από την προσευχή. Η προσευχή δεν αποτελεί κλειδί ατομικής σωτηρίας, αλλά δύναμη και ενίσχυση όλου του πληρώματος της Εκκλησίας. Μετά τις ασματικές ακολουθίες του ημερονυκτίου που κορυφώνονται στο μυστήριο της Θ. Ευχαριστίας, κατά τη διάρκεια των οποίων προσεύχεται, ο μοναχός επιστρέφει στο κελί του, στη μελέτη, την προσευχή με το κομποσχοίνι και την ιερή ησυχία. Αλλά και όταν εργάζεται, όταν περπατά, έχει στο νου του τη νοερή ή καρδιακή προσευχή **“Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησόν με”**. Ακόμη κατά τη διάρκεια ομαδικής εργασίας οι μοναχοί απαγγέλουν εκκλησιαστικούς ύμνους.

Οι καθημερινές εργασίες στη μονή:

Ξημερώνει εργάσιμη μέρα και παρατηρείται μεγάλη κίνηση στο μοναστήρι αποβλέποντας στην ικανοποίηση των αναγκών της μονής. Κάποιοι μοναχοί ετοιμάζονται να βγουν έξω για ν' ασχοληθούν με τις καλλιέργειες, την αμπελοργία, τη μελισσοκομία, την κτηνοτροφία ή την αλιεία, άλλοι πηγαίνουν στα εργαστήρια (ξύλουργοί, χαλκοουργοί, σκυτοτόμοι, καλαθοποιοί, κατασκευαστές ξύλινων αντικειμένων και ιερών σκευών) και άλλοι φροντίζουν για την οικονομία μέσα στη μονή: Ασχολούνται με την καθαριότητα του ναού και των κελιών, την τροφή και τον ιματισμό, τη φύλαξη των ιερών σκευών και των αμφίων. Τα μοναστήρια αποτελούν σημαντικές αγροτικές μονάδες. Τα έσοδα της μονής προέρχονται από φοροαπαλλαγές, παραγωγή αγαθών, προσφορές ευσεβών χριστιανών ή των ίδιων των μοναχών **“υπέρ σωτηρίας είτε της ιδίας ψυχής είτε υπέρ μακαρίας μνήμης των συγγενών”**, τα λεγόμενα ψυχικά. Οι δωρεές αυτές ήταν είτε κινητά κτήματα (θρέμματα ή υποζύγια) είτε ακίνητα.

Το μαγείρεμα στην εστία
(Σοφριανός, Μετέωρα, σ. 17)

Η καλλιέργεια στον κήπο
(Σοφριανός, Μετέωρα, σ. 17)

Το χτύπημα του σήμαντρου από τον επιστημονάρχη
(Σοφριανός, Μετέωρα, σ. 17)

Κάθε μοναχός και ένα αξίωμα:

Και η κοινωνία των μοναχών δεν στερείται τίτλων και αξιωμάτων. Κάθε μοναχός, από τον ανώτερο μέχρι τον κατώτερο, αναλαμβάνει και ένα αξίωμα που συνδέεται με τις λειτουργίες της μονής. Αναφέρουμε ορισμένα από αυτά, όπως ο **ηγούμενος** (ο διοικητής της μονής), ο **αφυπνιστής** (έχει την ευθύνη της αφύπνισης), ο **κανδηλάπτης**, ο **επιστημονάρχης** (αυτός που χτυπά το σήμαντρο), ο **οικονόμος** (ελέγχει τα έσοδα και τα έξοδα).

Μοναχός καλλιγράφος
(Τα μοναστήρια του Ελληνισμού, τ. Α', σ. 34, εικ. 28)

Η πνευματική καλλιέργεια:

Τα μοναστήρια αποτελούν τους φορείς του πολιτισμού και της θρησκευτικότητας. Αρκετοί εγγράμματοι μοναχοί ασκούν τη διδασκαλία των θείων και ιερών γραμμάτων στους αγράμματους ή σε νεαρά αγόρια της περιοχής. Στις βιβλιοθήκες των μονών κάποιοι άλλοι ασχολούνται με την υμνολογία, τη ζωγραφική των ιερών εικόνων που προορίζονται για τη μονή ή για τους ευσεβείς της περιοχής, αλλά και με τη διακόσμηση των χειρογράφων. Τέλος, όταν δε συγγράφουν, αντιγράφουν με τη μικρογράμμη γραφή χειρόγραφα που περιέχουν την προγονική σοφία ή τη χριστιανική φιλολογία σώζοντας από τον αφανισμό πολλά συγγράμματα των αρχαίων και των μεταγενέστερων Ελλήνων.

Η ψυχαγωγία:

Οι μοναχοί, στερημένοι από τις κοσμικές τέρψεις, ψυχαγωγούνται μέσα στο μοναστήρι ως εξής: Σε περίπτωση εορτών και σφοδρής κακοκαιρίας συναθροίζονται σ' ένα χώρο, όπου κάποιοι από τους γεροντότερους και πολυμαθέστερους διηγούνται διδακτικά επεισόδια από τους βίους των αγίων ενδυναμώνοντας έτσι την πίστη τους. Κάποιες φορές αναλώνονται σε συζητήσεις κοσμικού ενδιαφέροντος, σχετικά με το πώς επιτυγχάνεται για παράδειγμα η παρασκευή νεαρού καλόγερο επιδίδονται, προκαλώντας την επιδοκιμασία των γεροντότερων, σε παιχνίδια, όπως η πάλη και ο χόρος.

Το κυνήγι είναι ιδιαίτερα αγαπητό στους μοναχούς. Αν και οι ίδιοι δεν τρώγουν κρέας, συχνά κυνηγούν σε δάση και δρυμούς με τη βοήθεια γερακιών και σκυλιών. Τέλος και το τραγούδι είναι αγαπητό μέσο ψυχαγωγίας. Έχουμε συχνά καταγγελίες λαϊκών που κατηγορούν τους μοναχούς ότι αντί να ψάλλουν στα κελιά, τραγουδούν.

Ιστορικό διάγραμμα του ορθόδοξου μοναχισμού

Ι. Απαρχές-Βυζαντινή περίοδος

Όσιος Παχώμιος
(Σοφριανός, Μετέωρα, σ. 80)

Η χαλάρωση των ηθών στην εκκλησία κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, η πνευματική κατάπτωση στις χριστιανικές κοινότητες των πόλεων και η αναστάτωση από την εμφάνιση αιρέσεων και σχισμάτων είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του ασκητικού ιδεώδους από τους χριστιανούς ως μέσου πνευματικής τελειώσεως. "Ιδιαίτερη" πατρίδα του μοναχισμού θεωρείται η Αίγυπτος λόγω των εκεί διάσημων εκπροσώπων του και της μυθικής εικόνας "της μεγάλης ερήμου" ως τόπου απόλυτης απομόνωσης και σκληρής άσκησης.

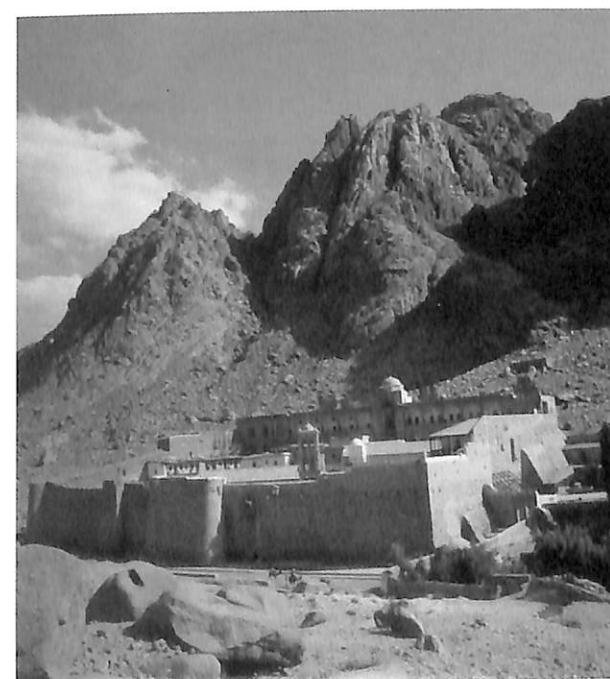
Πρώιμη μορφή μοναχισμού με εισηγητή τον Μέγα Αντώνιο είναι ο αναχωρητισμός (απομόνωση, νηστεία και προσευχή), ενώ την ίδια περίοδο (4ος αι.) ο όσιος Παχώμιος καθιερώνει το κοινοβιακό σύστημα δίνοντας στον μοναχισμό την τελική του μορφή (αυτοέλεγχος - στέρηση - υπακοή). Ταχύτατα ο μοναχισμός διαδίδεται σε Καππαδοκία, Συρία, Μεσοποταμία, Παλαιστίνη, Σινά. Ο Μέγας Βασίλειος με τους Όρους του, ενίσχυσε τη συμμετοχή των μοναστικών κοινοτήτων στο κοινωνικό έργο.

Το μοναχικό κίνημα της Ανατολής σύντομα μεταλαμπαδεύεται και στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Κύριο χαρακτηριστικό του βυζαντινού μοναχισμού ως τον 8ο αι. είναι η πνευματική επιρροή

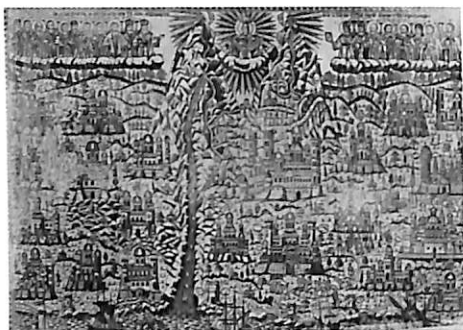
που ασκεί σε αυτόν καθεαυτόν το χώρο της εκκλησίας, ως θεματοφύλακας της καθαρότητας του δόγματος. Ο Θεόδωρος Στουδίτης (τέλη 8ου - αρχές 9ου αι.), στην παραγμένη περίοδο της Εικονομαχίας, δίνει νέα ώθηση στη θρησκευτική ζωή του Βυζαντίου. Οι αρχές του μοναχικού βίου, όπως διατυπώνονται στις Κατηχήσεις και στο Τυπικό της μονής του, αποσκοπούν στην απόλυτη τάξη μέσω συγκεκριμένης ιεραρχίας και σωφρονιστικού κώδικα στον καθημερινό βίο και τη λατρευτική ζωή των μοναχών.

Μεγάλη ιεραποστολική δράση που συνδυάζεται με την ίδρυση μονών παρατηρείται τον 9ο-10ο αι. στον ελλαδικό χώρο, η οποία θα κορυφωθεί με την ίδρυση της μονής Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος, το 961, από τον άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη, και την οργάνωση της Αθωνικής πολιτείας, το κατεξοχήν διορθόδοξο μοναστικό κέντρο της Ανατολής.

Στην παλαιολόγεια περίοδο, μετά τον εκχριστιανισμό των σλαβικών φύλων της Νότιας Βαλκανικής που συντελέστηκε τους προηγούμενους αιώνες, η ίδρυση μονών γνωρίζει ιδιαίτερη ακμή που συνδυάζεται με άνθηση της μνημειακής ζωγραφικής. Με την εμφάνιση του ησυχαστικού κινήματος στο Άγιον Όρος παρατηρείται μια τάση για αυστηρότερες μεθόδους ασκήσεως του μοναχικού βίου.

Ιερά Μονή Σινά
(Τα μοναστήρια του Ελληνισμού, τ. Α', σ. 25, εικ. 14)

Χαλκογραφία του Αγίου Όρους, 1889,
Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη
(Καδός, Το Άγιον Όρος, σ. 11, εικ. 2)

II. Μεταβυζαντινή περίοδος

Με την εξάπλωση των Οθωμανών και τη σταδιακή κατάληψη των εδαφών της Βαλκανικής ο μοναχισμός πέρασε μεγάλες δοκιμασίες με αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών μονών και τον μαρασμό άλλων. Ωστόσο η ανασυγκρότηση της Εκκλησίας από τα τέλη του 15ου αι. οδηγεί σε νέα άνθηση του μοναχισμού το 16ο και 17ο αι. με την ίδρυση νέων μονών, ιδιαίτερα στις δυσπρόσιτες, δυσκολότερα ελεγχόμενες περιοχές, όπως αυτή του Οσίου Νικάνορα στη Ζάβορδα (1534). Παράλληλα αναβιώνουν όσες κατάφεραν να επιβιώσουν (μονή Τιμίμου Προδρόμου Βέροιας, μονή Εικοσιφίνισσας Δράμας), καθώς και τα μεγάλα μοναστικά κέντρα του Αγίου Όρους και των Μετεώρων.

Στους δύσκολους καιρούς της δουλείας τα μοναστήρια συνεισφέρουν στη συντήρηση του θρησκευτικού φρονήματος και της πολιτισμικής ταυτότητας των υπόδουλων χριστιανών. Σε κρίσιμες εποχές και καταστάσεις μετατρέπονται συχνά σε προπύργια άμυνας και φυλακτήρια άμαχου πληθυσμού, ακόμη και σε κέντρα επαναστατικών επιχειρήσεων. Στο μοναχικό βίο καταφεύγουν τώρα και εκείνοι που εξαιτίας των αφόρητων βιοτικών συνθηκών αναζητούν έναν ασφαλή χώρο διαβίωσης με φορολογικές ελαφρύνσεις ή ελεύθερης ανάπτυξης των προσωπικών τους φιλοδοξιών και πνευματικών τους κλίσεων.

Η σημαντικότερη αλλαγή στην οργανωτική μορφή του μοναχικού βίου κατά την περίοδο αυτή είναι η μεγάλη διάδοση του **ιδιόρρυθμου μοναχισμού** από τις αρχές του 15ου αι., ώστε στα τέλη του 17ου αι. τα περισσότερα μοναστήρια να είναι ιδιόρρυθμα. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό τη διοίκηση ασκούν αιρετοί “επίτροποι”, ετήσιοι, που λογοδοτούν στην ολομέλεια της αδελφότητας. Ο μοναχός είναι ελεύθερος να ρυθμίζει ο ίδιος τα προσωπικά του ζητήματα, γι’ αυτό μπορούσε να είναι κάτοχος προσωπικής περιουσίας. Λαμβάνει μισθό για τις υπηρεσίες του στη μονή και πληρώνει ενοίκιο για το κελί του ή το αγοράζει από το μοναστήρι.

Όλα τα μοναστήρια διακρίνονται σε **σταυροπηγιακά** και **ενοριακά** ή **επαρχιακά**. Τα πρώτα, στα οποία ανήκει και η μονή της Κοίμησης Θεοτόκου στο Σπήλαιο, έχουν κάποια χαλαρή συνήθως εξάρτηση από το οικουμενικό πατριαρχείο, στο οποίο καταβάλλουν κάθε χρόνο ένα μικρό φόρο σε χρήμα ή σε είδος. Συνήθως είναι τα πλουσιότερα και κινδυνεύουν πολλές φορές από τις επιβουλές των επισκόπων της περιφέρειας, όπως αποδεικνύουν τα πατριαρχικά έγγραφα που επικυρώνουν το “**αυτοδέσποτον**” και “**ακαταπάτητον**” των σταυροπηγιακών μονών.

Κατά την περίοδο αυτή σημαντική πηγή εισοδημάτων για τις μονές, εκτός από τις εισπράξεις φόρων, την εκμετάλλευση κτηματικής περιουσίας, τις αφιερώσεις και τις κληροδοσίες των πιστών, είναι και η “**ζητεία**”. Δύο ή τρεις μοναχοί, οι λεγόμενοι “**ταξιδιώται**”, ύστερα από σχετικές άδειες, εφοδιασμένοι με άγια λείψανα ή θαυματουργές εικόνες περιοδεύουν σε πόλεις και χωριά “**χάριν αγιασμού των πιστών**”, εγγράφοντας τους κατοίκους σε ειδικά κατάστιχα εισφορών υπέρ της μονής. Η διέξοδος αυτή κατέληξε να γίνει θεσμός και καταδικάστηκε ήδη από τα μέσα του 16ου αι. από αυστηρούς ιεράρχες και μοναχούς.

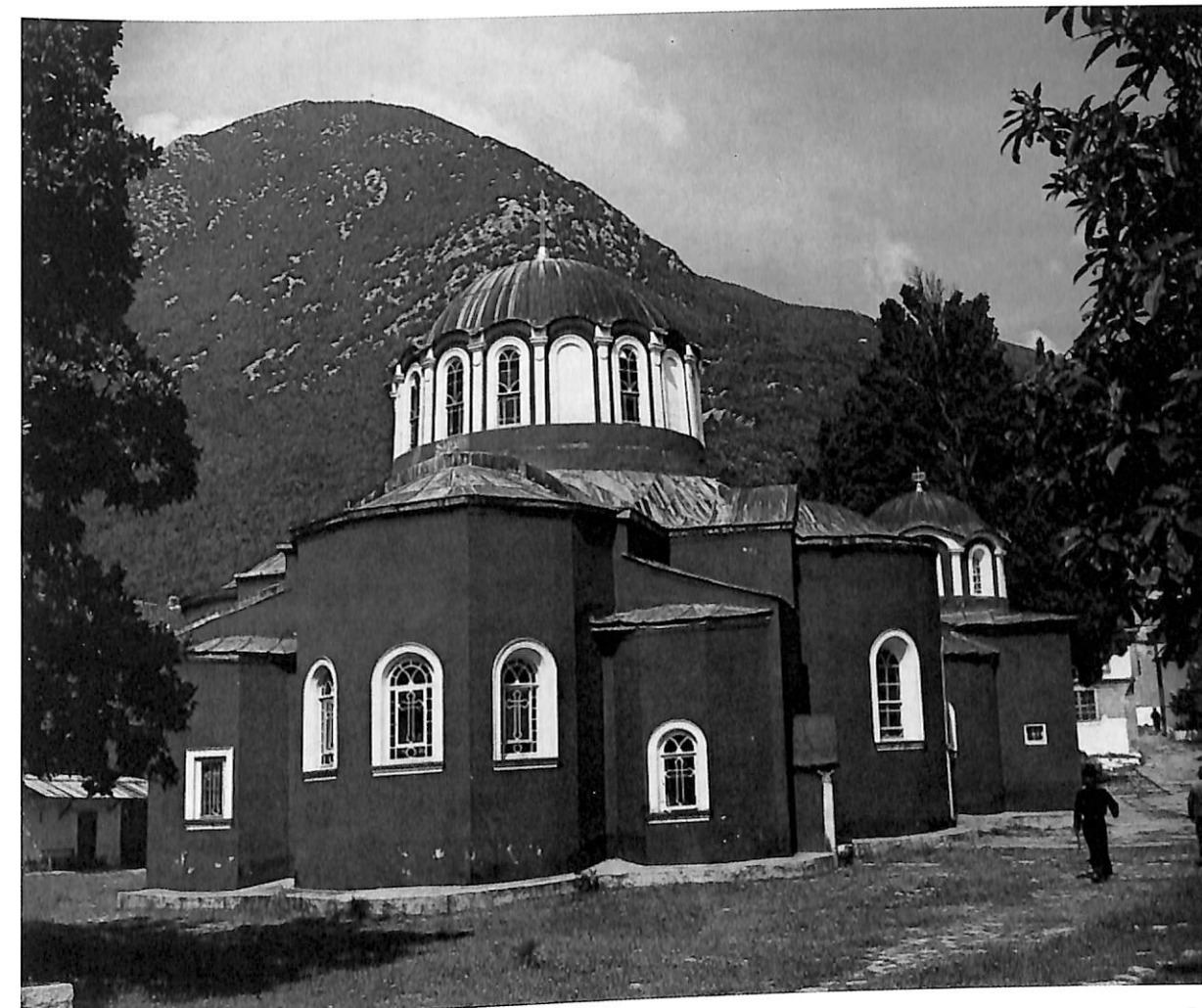

Στη μεταβυζαντινή περίοδο τα μοναστήρια και ιδίως των μεγάλων μοναστικών κέντρων παρέχουν τις μεγαλύτερες δυνατότητες άσκησης της μνημειακής ζωγραφικής, της τοιχογραφίας. Οι φημισμένοι ζωγράφοι της Κρητικής Σχολής, ο Θεοφάνης, ο Τζώρτζης και άλλοι, καλούνται να ζωγραφίσουν καθολικά και Τράπεζες στο Άγιον Όρος και τα Μετέωρα, ενώ από την Κεντρική Ελλάδα έρχονται στα Γιάννενα σπουδαίοι πάλι καλλιτέχνες, όπως ο Φράγκος Κατελάνος, για να δουλέψουν στα μοναστήρια του Νησιού των Ιωαννίνων και να περιοδεύσουν στις δυσπρόσιτες μονές της Δυτικής Μακεδονίας. Η τέχνη τους διασώζει την ευγένεια της τελευταίας παλαιολόγιας ζωγραφικής, με κάποιες όμως κωδικοποιήσεις στον τρόπο απόδοσης της σάρκας στα γυμνά μέρη του σώματος, όπου ο σκοτεινός καστανόχρωμος προπλάσμος ξανοίγεται με λευκές παράλληλες γραμμές στα διογκωμένα σημεία.

Μοναχοί σε “ζητεία”. Εικόνα Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας, (ΙΕΕ, τ. Ι, σ. 145)

Μοναστήρια της Μακεδονίας. Η ακτινοβολία του Αγίου Όρους

Η πνευματική ηγεμονία του Αγίου Όρους είναι καταφανής σ’ όλες τις εκφράσεις του μοναχισμού και βέβαια και στην αρχιτεκτονική. Ο λεγόμενος **αθωνικός τύπος** υιοθετείται σε όλα τα ορεινά, τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα καθολικά της Μακεδονίας (μονές Ζάβορδας, Αγίας Τριάδας Ολύμπου), αλλά και στις μικρότερες μονές (Αγίου Γεωργίου Ασπροβάτας, Αγίου Γεωργίου στο Επαχώρι Γράμμου). Πρόκειται για το σύνθετο εγγεγραμμένο τετρακίονιο σταυροειδή ναό με λιπή (= ευρύχωρος νάρθηκας που χρησιμεύει για την τέλεση ορισμένων ακολουθιών) και πλευρικές κόγχες που επικρατεί στο Άγιον Όρος από τα τέλη του 10ου ως τις αρχές του 14ου αι.

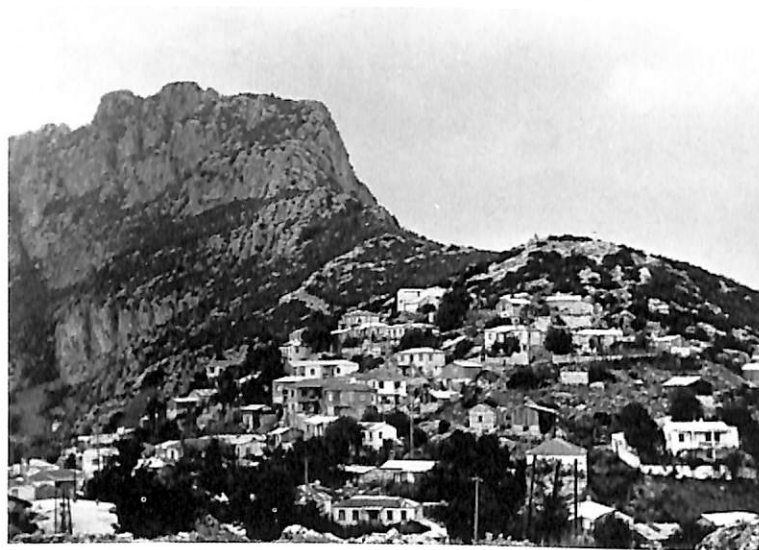

Καθολικό μονής Μ. Λαύρας. (Καδός, Το Άγιον Όρος, σ. 144, εικ. 76)
Το κατεξοχήν παράδειγμα αθωνικού τύπου που θα λειτουργήσει ως πρότυπο.

Στον τύπο αυτόν ο κυρίως ναός αποτελείται στο εσωτερικό από το χώρο που ορίζουν οι τέσσερις κεραίες του σταυρού που εγγράφονται σε τετράγωνο με τα γωνιακά διαμερίσματα και το μεγάλο τρούλο στο κέντρο, καθώς και από τις κόγχες των χορών (= χώροι όπου ψέλνουν οι μοναχοί) που εξέχουν στα πλάγια.

Σπήλαιο Γρεβενών. Ι. Μ. Κοίμησης Θεοτόκου

“...Βοήθα Κυρά και Παναγιά από το Μέγα Σπήλαιο κι εγώ θα κάνω στις εικόνες σου καντήλες ασημένιες”

Άποψη του οικισμού Σπηλαίου, (φωτ. αρχείο ΙΙης Ε.Β.Α.)

Ωστόσο πιθανότερη κατά τον αρχαιολόγο Ν. Κοτζιά φαίνεται να είναι η δημιουργία του ονόματος από αφομοίωση της γενικής πώσης “της μονής Πυλαίου”, όπως αναγράφεται σε βάση αργυρού σταυρού και σε επένδυση ευαγγελίου, έτους 1671. Η εκδοχή αυτή ενισχύεται από την ύπαρξη τείχους βυζαντινών χρόνων που περιβάλλει τον οικισμό από τη Β-ΒΔ πλευρά, ενώ λείψανα της πύλης διασώζονται στη νοτιοανατολική πλευρά.

Τα υπολείμματα οχυρώσεων, ακρόπολης και μικρών φρουρίων που έχουν εντοπιστεί στους γύρω λόφους σε συνδυασμό με την ανακάλυψη νεκροταφείου στο κέντρο του οικισμού μαρτυρούν για την συνεχή εγκατοίκηση στην περιοχή από τη νεολιθική κιόλας περίοδο έως τις μέρες μας.

II. Το μοναστήρι:

Η μονή Κοίμησης Θεοτόκου βρίσκεται στη βορειοανατολική είσοδο του χωριού. Το καθολικό και τμήμα του ισογείου της βόρειας πτέρυγας, ανακατασκευασμένο, είναι τα μόνα που έχουν απομείνει από την άλλοτε ανθούσα μονή.

Στο κέντρο του τετράγωνου περιβόλου βρίσκεται το καθολικό. Σύμφωνα με τον Ν. Κοτζιά (1950) τη βόρεια και δυτική πλευρά καταλάμβαναν άλλοτε διάφορα κτίρια, μεταξύ των οποίων το ηγουμενείο, τα κελιά των μοναχών, οι ξενώνες και οι αποθήκες. Στη νοτιοδυτική γωνία υπήρχε η ημιυπόγεια κρύπτη των κειμηλίων (θησαυροφυλάκιο), ενώ στη νότια πλευρά διάφορα βοηθητικά κτίρια. Ο Γ. Πέτρου αναφέρει τη λειτουργία στο μοναστήρι κρυφού σχολείου, μετά την έλευση του Κοσμά του Αιτωλού (1714-1779), σχολαρχείου, γηροκομείου, ακόμη και θεραπευτηρίου σωματικών και ψυχικών νόσων.

Το μοναστήρι συνδέθηκε άμεσα με τις πολεμικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της τουρκικής και γερμανικής κατοχής. Το 1750 ορδές Αλβανών επιτέθηκαν εναντίον του και λεηλάτησαν τα ιερά κειμήλιά του, τα οποία μετά από επέμβαση του αρματολού Τόσκα επιστράφηκαν στη μονή. Κατά τη διάρκεια της μεγάλης μάχης του 1854 το μοναστήρι διασώθηκε από την πυρκαγιά που κατέστρεψε τον οικισμό.

Μετά τη διάλυση της μονής το 1930 τα πολύτιμα κειμήλιά της (χειρόγραφα, κώδικες, εκκλησιαστικά σκεύη, εικόνες) μεταφέρθηκαν για φύλαξη στη μονή του Οσίου Νικάνορα Ζάβορδας.

I. Ο οικισμός:

Το Σπήλαιο βρίσκεται 25 χλμ. ΝΑ της πόλης των Γρεβενών, στους πρόποδες του βραχώδους όρους Σταυρός, στο τρίγωνο των παραποτάμων του Αλιάκμονα Βελονιά και Βενέτικου, σε φυσικά οχυρή θέση.

Κατά μια άποψη ο οικισμός έλαβε το όνομα Σπήλαιο από το μοναστήρι της Κοίμησης, το επονομαζόμενο της Σπηλαιώτισσας, όπως αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή.

Ίσως πάλι να προέρχεται από το αρχαίο “σπίλος” που σημαίνει βράχος κρημνώδης ή γενικότερα από τον μεγάλο αριθμό σπηλαίων που υπάρχουν στη γύρω περιοχή.

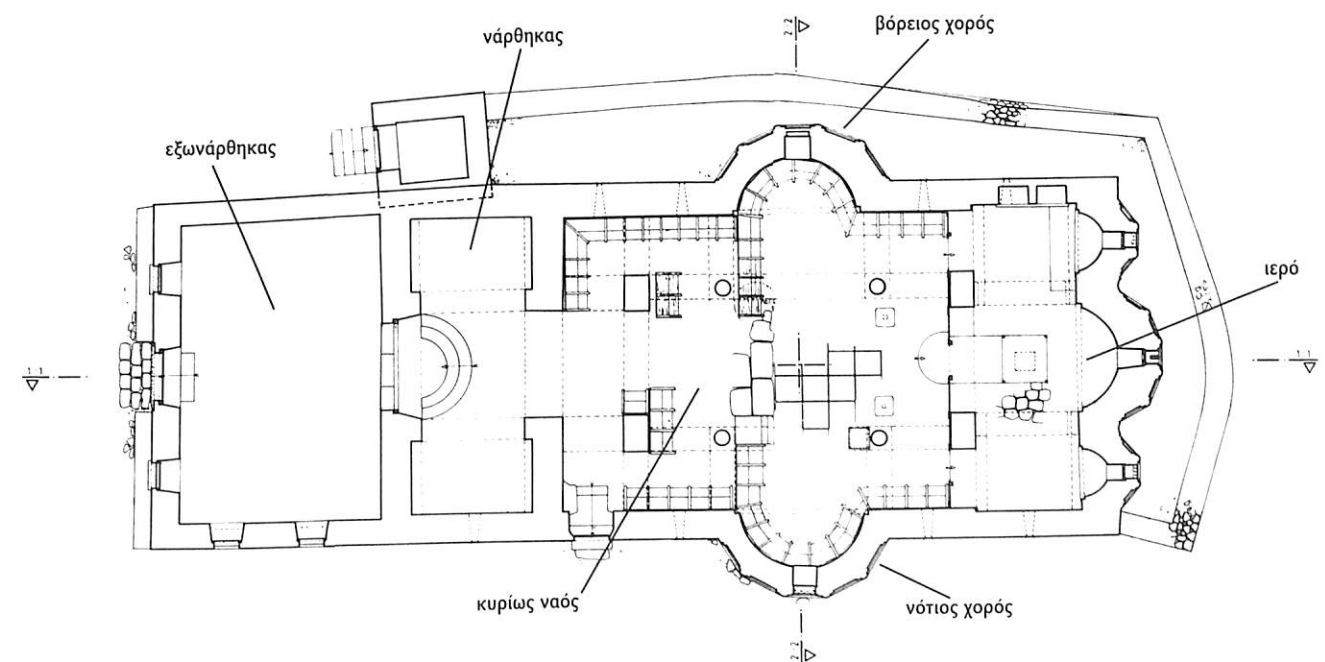

Τα λείψανα της πύλης του τείχους στη ΝΑ πλευρά (φωτ. αρχείο ΙΙης Ε.Β.Α.)

Κτήτορες:

Λίθινη, ανάγλυφη κτητορική επιγραφή, εντοιχισμένη στο καθολικό (νότιο χορό), αναφέρει τον σταυροπηγιακό χαρακτήρα της μονής, αφιερωμένης στην Παναγία, κατά το έτος 1633 (ΖΡΜΑ, ΑΧΛΓ από Χριστού), το οποίο, κατά το Ν. Κοτζιά αποτελεί και έτος ιδρύσεώς της. Σύμφωνα μ' αυτήν η μονή ιδρύθηκε όταν αρχιεπίσκοπος ήταν ο Γαβριήλ από τη Μηλιά Μετσόβου. Κτήτορες ήταν δύο ιερείς με το όνομα Δημήτριος, οι ιερομόναχοι Παχώμιος και Γαλάκτιος και ο μοναχός Παρθένιος.

“Ι.Χ.Ν.Κ. Σταυροπή / γιον πατριαρχικόν αγι / ασθέν επ' ονόματι της πανυπε / ράγγου δεσπίνης ημών Θεοτό-
κον κ(αι) αειπαρθένον / Μαρίας εν τη θεοσόστ[ω και] πολισε[βάστω επαρ]κία Γρεβε / [νών], εν τω ιδίω θελήμα-
τι τον μακαριοτάτον αρχιε[πισκόπον Κλή]μεντος / Α' Ιουστινιανής Αχρηδών, κ(αι) εκ θελήματος του κατά τό-
πον αρχιε / ρατεύνοντως κ(υρίου) (κυρ) Γαβριήλ, εκ χωρήον Μηλιά Μετσόβου, [επί βασιλέως/βασιλείας Σουλ-
τάν Μουράτ] /, έν έτη [από κτίσεως] ΖΡΜΑ, [από Χριστου] ΑΧΛΓ, (ι)ν(δικτιώνα) Α' . Κτήτωρι / Δημητρήον ηε-
ρέος, Παχωμήον ιερομονάχου [Σάβας] ιερομονάχου Γαλακτήον [ιε]ρομ[ονάχου] [.....] Παρθενήον των μοναχόν,
Δημητρίον ιερέως [.....] Μαΐον ΚΗ”

Κάτοψη καθολικού Ι.Μ. Κοίμησης Θεοτόκου Σπηλαίου

Το καθολικό της μονής Κοίμησης Θεοτόκου Σπηλαίου
(φωτ. αρχείο ΙΙης Ε.Β.Α.)

Παράθυρο στο νότιο χορό του καθολικού
(φωτ. αρχείο ΙΙης Ε.Β.Α.)

Το καθολικό:

Ανήκει στον αγιορείτικο τύπο του σύνθετου τετρακίونيου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο και πλευρικούς χορούς. Εδώ απαντά ο στενός νάρθηκας με την τριπλή διαίρεση, αντί της ευρύχωρης λιτής, όπως συμβαίνει συνήθως σε όλα τα παραδείγματα έξω από τον Άθω. Στην τοιχοδομία χρησιμοποιείται μικτή τεχνική. Επιμελέστερη στα κύρια σημεία του ναού (αψίδες ιερού, χοροί, τρούλοι) αποτελείται από ορθογωνισμένους πωρόλιθους που εναλλάσσονται με ζώνες οπτόπλινθων σχηματίζοντας τυφλά αψιδώματα. Τα παράθυρα που διατρύχουν τους τοίχους είναι μικρά, στενά και αψιδωτά, τα οποία διευρύνονται εσωτερικά ως πολεμίστρες, αντανakλώντας την ανασφάλεια και τους κινδύνους της εποχής. Στα δυτικά το καθολικό φέρει μεταγενέστερο εξωνάρθηκα του 1910. Στη βορειοδυτική γωνία του νάρθηκα εφάπτεται νεότερο, σύγχρονο του εξωνάρθηκα, τριώροφο κωδωνοστάσιο.

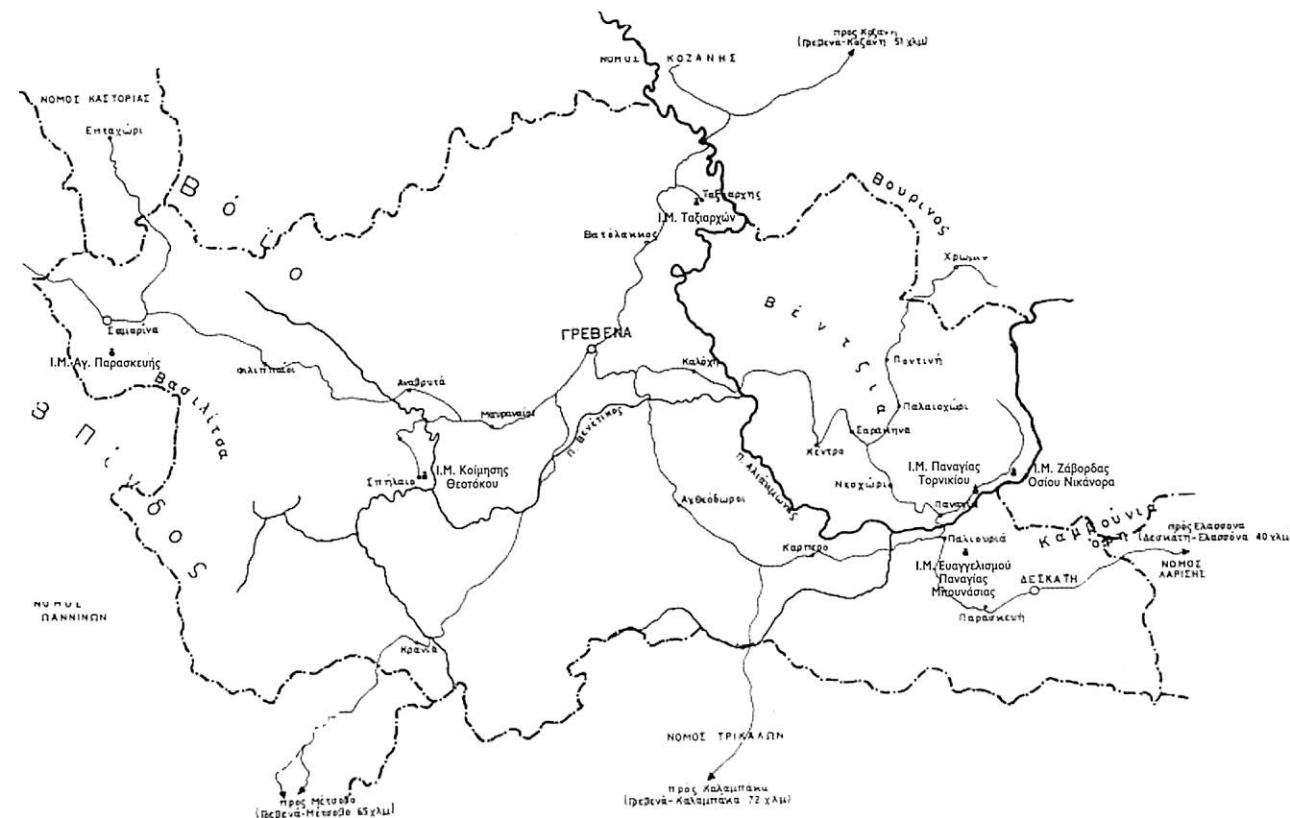
Στο εσωτερικό του ο ναός είναι κατάγραφος με εξαιρετικής τέχνης αγιογραφίες του 17ου αι. Ειδικότερα ο τρούλος και οι χοροί αγιογραφήθηκαν το 1650 από τους ζωγράφους Νικόλαο και Ιωάννη. Ο υπόλοιπος ναός και ο νάρθηκας το 1658, σύμφωνα με τις αντίστοιχες κτητορικές επιγραφές φιλοτεχνήθηκαν από τους ζωγράφους Μιχάλη και Ηλία από τα χωριά Ζέρμα Ηπείρου και Επταχώρι Καστοριάς αντίστοιχα. Ο μεταγενέστερος εξωνάρθηκας αγιογραφήθηκε το 1911 από το Σαμαριναίο ζωγράφο Γεώργιο Δ. Πιτένη.

Ο ναός φέρει ακόμη εξαιρετικής ποιότητας ξυλόγλυπτο, επιπεδόγλυφο, επιχρυσωμένο τέμπλο με γραπτές διακοσμήσεις στα θωράκια, 17ου αι., σύμφωνα με τη δεσποτική εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα (1637) που ενσωματώνεται σε αυτό.

Αλλα μοναστήρια στο νομό Γρεβενών

Παναγία. Μονή Κοίμησης Θεοτόκου (Τορνίκι):

Πρόκειται για το παλαιότερο σωζόμενο μοναστήρι της περιοχής. Είναι κτισμένο σε μικρό ανάχωμα της όχθης του Αλιάκμονα, σε θέση που σχετίζεται πιθανότατα με την κτηματική περιουσία της βυζαντινής οικογένειας των Τορνικίων (καταγωγή από Μ. Ασία, γύρω στις αρχές του 10ου αι.). Σήμερα διατηρείται μονάχα μία πτέρυγα των κελιών, στο ανατολικό άκρο της οποίας προσκολλάται το διώροφο καθολικό. Στο ισόγειο, δίπλα στην είσοδο, βρίσκονται ο στάβλος και η αποθήκη, ενώ στον όροφο οι χώροι διαμονής. Το καθολικό αποτελείται από δύο μονόχωρους, επάλληλους ναούς, τοιχογραφίες του 1481/2 στον όροφο και του 1730 στο ισόγειο.

Χάρτης με τα μοναστήρια του Ν. Γρεβενών

Ιερά Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρα (Ζάβορδας) πριν το σεισμό
(φωτ. αρχείο ΙΙης Ε.Β.Α.)

Παναγία.

Ιερά Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρα
(Οσίου Νικάνωρα, Ζάβορδας):

Κτήτοράς της υπήρξε ο όσιος Νικάνωρ που γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1491 και ασκήτευσε σε νεαρή ηλικία στο όρος Καλλίστρατο, όπου και ίδρυσε αργότερα τη μονή της Μεταμόρφωσης το 1534.

Το καθολικό, αθωνικού τύπου με παρεκκλήσια, είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες που φιλοτεχνήθηκαν, σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, από τον περίφημο ζωγράφο Φράγκο Κατελάνο (εκπρόσωπο της σχολής της βορειοδυτικής Ελλάδας το 16ο αι.), ενώ επιζωγραφήθηκαν το 19ο αι. από νεότερους Μακεδόνες αγιογράφους.

Τα υπόλοιπα βοηθητικά κτίρια διατάσσονται σε σχήμα "πι" γύρω από το καθολικό. Ο τεράστιος εξώστης

("λόντζα") με θέα τον ποταμό Αλιάκμονα, η Τράπεζα, το μαγκιπείο και το ηγουμενείο στη βόρεια πτέρυγα ανάγονται στην εποχή ίδρυσης του καθολικού. Στο ισόγειο του μεγαλοπρεπούς κωδωνοστασίου του 1873 φυλάσσονταν άλλοτε οι πολύτιμοι θησαυροί της μονής. Από τα υπόλοιπα κτίσματα του συγκροτήματος διασώζονται και δύο τεράστια "βαένια" για τη φύλαξη του κρασιού που κατασκευάστηκαν το 1728 και το 1891.

Ιερά Μονή Ευαγγελισμού Παναγίας Μπουνάσιας
(φωτ. αρχείο ΙΙης Ε.Β.Α., Ντ. Δρόσου, πολ. μηχανικός)

Παναγία. Ιερά Μονή Ευαγγελισμού Παναγίας Μπουνάσιας:

Μοναστηριακό συγκρότημα που διασώζει σήμερα μόνον ένα τμήμα από τα κελιά της βόρειας πλευράς. Στο κέντρο των υπόλοιπων ερειπωμένων πτερύγων, όπου βρίσκονταν ο φούρνος, η τραπεζαρία και οι βοηθητικοί χώροι, δεσπόζει το καθολικό αθωνικού τύπου, η σημερινή μορφή του οποίου χρονολογείται στα 1816. Διασώζει τοιχογραφίες φιλοτεχνημένες από τον αγιογράφο Ιωάννη από το χωριό Τσούρχλι Γρεβενών (σημερινή ονομασία Άγιος Γεώργιος).

Ταξιάρχης (πρώην Κουσκό). Ιερά Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών:

Βρίσκεται 300μ. δυτικά του χωριού. Η σημερινή μορφή της μονής οφείλεται σε αναβάθμιση παλαιότερου “μικρομοναστηρίου” στα 1834. Στο εσωτερικό του ορθογώνιου περιβόλου της οι βοηθητικοί χώροι (αποθήκες σιτηρών, κρασιού, στάβλοι) και τα κελιά στη βόρεια και νότια πτέρυγα διατάσσονται στο ισόγειο και τον όροφο αντίστοιχα, με ανοικτές στοές προς την αυλή, οι οποίες στηρίζονται σε ξύλινους στύλους και ξύλινα επιστύλια (χαγιάτια). Τριώροφο κωδωνοστάσιο του 1897 προσαρμόζεται στο ανατολικό τμήμα του περιβόλου. Στη βορειοανατολική πλευρά της αυλής, υπάρχει φρέαρ (πηγάδι) που έχει τη μορφή φιάλης με τετραγωνική κάτοψη. Απέναντι από το πηγάδι, σε επαφή με τον περίβολο, υπάρχει κτιστός φούρνος με δικλινή στέγη.

Το καθολικό, στο κέντρο της εσωτερικής αυλής, ανήκει στον τύπο του δικιόνιου, σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού, με τρούλο, δύο χορούς και ευρύχωρο, υπερυψωμένο πρόναο-γυναικωνίτη. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή αγιογραφήθηκε στα 1848, επί μητροπολίτη Ιωαννίκιου, από Σαμαριναίους ζωγράφους, τους αδελφούς Βασίλειο και Νικόλαο.

Σαμαρίνα. Μονή Αγίας Παρασκευής:

Από την άλλοτε ανθούσα μονή σώζεται μόνο το καθολικό δικιόνιου τύπου με τοιχογραφίες Σαμαριναίων αγιογράφων του 1821.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Βυζαντινών Βίος και πολιτισμός, Αθήνα 1948.
Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1958.
ΕΥ. Π. ΛΕΚΚΟΣ, Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού. Ιστορία - Παράδοση - Τέχνη, τ. Α', Β', Πειραιάς 1997.
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΕΓΝΑΤΙΑΣ ΟΔΟΥ, 2, Αθήνα 1999, σ. 11-12, 13-15, 16-21 (Εισαγωγικά κείμενα Ν. Ζία, Κρ. Χρυσόχοϊδη)
ΙΕΕ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Αθήνα 1974, τ. Ι', σ. 132-133, σ. 143-145.
ΠΛ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική, στο Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, Ιστορία-Οικονομία-Κοινωνία-Πολιτισμός, Α' τόμος, Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία, σ. 184-195.
Κ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ, Η εκτός του Άθω εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, στο Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, ό.π., Α' τόμος, σ. 204-213.
Σ. ΚΑΔΑΣ, Το Άγιον Όρος, Αθήνα 1995.
Α. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Μετέωρα, Μετέωρα 1990.
Ν. ΧΡ. ΚΟΤΖΙΑΣ, Σπίλο, Σπύλιο, Σπήλαιον, Πύλαιον και η εν αυτώ Ι. Μονή, ΑΕ (Αρχαιολογική Εφημερίς) 1950-51, σ. 14-31.
Γ. ΠΕΤΡΟΥ, Το χωριό Σπήλαιον Γρεβενών, Δυτικομακεδονικά Γράμματα Η', 1987, 209 κ.ε.
Α. ΒΑΒΡΙΤΑΣ, Το Μέγα Σπήλαιο της Πίνδου και τα κάστρα του, Α' Συνέδριο των απανταχού Γρεβενιωτών, 7-8 Αυγούστου 1993, Γρεβενά 1994.
Σ. ΒΟΠΑΤΖΗΣ, Η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Τορνίκι Γρεβενών, ΔΧΑΕ (Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας), ΙΕ', 1989-90, 241 κ. ε.
ΒΙΚΤ. ΝΙΚΗΤΑ-ΣΚΑΡΤΑΔΟΥ, Το μοναστήρι της Μπουνάσιας και τα λιθανάγλυφά του, Μακεδονικά 17 (1977), 212-233.
Ν. ΓΚΑΤΖΙΑΝΑ, Ο Ταξιάρχης Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 1980.
Θ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Το κατάστιχο της Ιεράς Μονής των Παμμεγίστων Ταξιαρχών του χωριού Ταξιάρχης Γρεβενών, Δυτικομακεδονικά Γράμματα, Η', 1987, 203 κ.ε.
Λ. ΛΑΟΥΡΔΑ, Οι εκκλησίες της Σαμαρίνας, Μακεδονική Ζωή 18 (1967).